

כלי ראשון / הרב י"צ רימון

המרכז האקדמי לב – הלכות ביטול 4

א. בבלי – מחלוקת ר"י ות"ק בכלי ראשון

ב. שיטה בירושלמי – כלי ראשון אסור מדרבנן

ג. רמב"ן – כלי ראשון אסור מדרבנן

ד. ר"ן – מחלוקת בין הבבלי לירושלמי

ה. רמב"ם – בין כלי ראשון לתולדות האור

א. בבלי – מחלוקת ר"י ות"ק בכלי ראשון

שלום לכולם! אנחנו נלמד היום בעז"ה דין כלי ראשון, וננסה לראות את היסודות, את העקרונות, ונבין גם את המשמעות הגדולה של הדבר הזה מבחינת הלכה למעשה.

אז יש לנו משנה וגמרא במסכת שבת. המשנה אומרת:

האילפס והקדרה שהעבירן מרותחין לא יתן לתוכן תבלין

אבל נותן הוא לתוך הקערה או לתוך התמחוי; רבי

יהודה אומר: לכל הוא נותן, חוץ מדבר שיש בו חומץ

וציר.

(מסכת שבת פרק ג משנה ה)

כלומר, לפי ת"ק אסור לתת תבלין בתוך כלי ראשון, אבל מותר לתת בכלי שני, קערה זה כלי שני. לפי ר' יהודה יש כאן דיון במסקנת הגמרא בסוגיא כאן, האם ר' יהודה 'ארישא קאי ולקולא', או 'אסיפא קאי ולחומרא', מסקנת הגמרא שר' יהודה מתייחס לרישא ואומר שמותר לשים תבלין אפילו בכלי ראשון שהוסר מן האש, אלא אם כן יש שם חומץ וציר שמזרזים את הביטול.

לפי הקריאה הזאת של המשנה, מצאנו מחלוקת תנאים האם יש איסור ביטול בכלי ראשון, ולפי ר' יהודה מותר לתת אוכל לא מבושל בכלי ראשון שהוסר מן האש. עכשיו, הדבר הזה הוא חידוש

גדול, שמותר לשים אוכל לא מבושל בכלי ראשון שהוסר מן האש. ובאמת, התוס' לא יכלו לקבל את זה, והתוס' אומרים:

לכל קדרות רותחות הוא נותן – נראה דדוקא בתבלין

פליג אבל בשאר דברים מודה דכלי ראשון מבושל אף

כשהעבירו מעל האור.

(תוספות שבת מב: ד"ה לכל קדרות)

אז הם אומרים שר' יהודה מדבר רק על תבלין, הוא חושב שזה לא מתבשל בכלי ראשון, אבל כל הדברים האחרים גם ר' יהודה מסכים שהם מתבשלים בכלי ראשון. אז אם פשוט המשנה היא שלדעת ר' יהודה כלי ראשון שהוסר מן האש לא מבושל, ומותר לכתחילה לשים בו אוכל לא מבושל, לדעת התוס' אין מחלוקת עקרונית בין ר' יהודה לתנא קמא, כולם מסכימים שכלי ראשון מבושל, או שאסור לשים בו דברים גם כשהוסר מן האש, המחלוקת ביניהם היא מחלוקת מציאותית לגבי תבלין, יש ביניהם מחלוקת לא הלכתית אלא מציאותית.

ב. שיטה בירושלמי – כלי ראשון אסור מדרבנן

מה שלא ברור בבלי, ברור בסוגיית הירושלמי:

תני רבי יוחנן בן נורי אומר ממלא הוא אדם חבית של מים ונותנה כנגד המדורה לא בשביל שתיחם אלא בשביל שתפיג צינתה. יורד הוא אדם וטובל בצונן ועולה ומתחמם כנגד המדורה דברי ר"מ. וחכמים אוסרין. יאות א"ר מאיר. ומה טעמון דרבנן. ייבא כיי דמר רבי זעירא בשם רב יהודה מותר להפשיר במקום שהיד שולטת. ואסור להפשיר במקום שאין היד שולטת. אפי' במקום שאין היד שולטת עד איכן. ר' יודה בר פזי ר' סימון בשם רבי יוסי בן חנינה עד שיהא נותן ידו לתוכה והיא נכזית. הכל מודין בכלי שני שהוא מותר.

(תלמוד ירושלמי מסכת שבת פרק ג הלכה ד)

אז הירושלמי הביא מחלוקת בכל מיני מצבים, מתי מותר להתחמם כנגד המדורה, אנחנו נתייחס בעתיד גם לדברים האחרים בעז"ה, אבל הוא אומר 'הכל מודים בכלי שני שהוא מותר', אז כלי שני זה בטוח בסדר. למה כלי שני בטוח בסדר?

מה בין כלי ראשון מה בין כלי שני. א"ר יוסי כאן היד שולטת. וכאן אין היד שולטת. א"ר יונה כאן וכאן אין היד שולטת. אלא עשו הרחק לכלי ראשון ולא עשו הרחק לכלי שני.

(ירושלמי שם)

אז הירושלמי מביא שתי אפשרויות להבדיל בין כלי ראשון לכלי שני. אפשרות אחת – בכלי ראשון היד סולדת, בכלי שני אין היד סולדת. אני בכוונה מעמעמם את הדברים, אבל זו נקודה טובה, נצטרך להתייחס אליה, מחלוקת גדולה מאוד בדברי האחרונים, ש"ך ואחרונים אחרים. אז לפי ההגדרה הזאת הכל תלוי בחום המים, אין הבדל בין כלי ראשון לכלי שני, הכל תלוי בחום המים. לפי ההגדרה השניה, עשו הרחקה עבור כלי ראשון שעומד על האש, ואסרו כלי ראשון שהוסר מן האש. כדי שלא תתבטל ותשים בכלי ראשון על האש, אמרו לך שכלי ראשון שהוסר מן האש גם אסור. אבל, כלי שני – אין בעיה בכלל! בכלי שני לא עשו הרחקה. לפי ההבנה הזאת, כלי ראשון שהוסר מן האש אסור מדרבנן בלבד, הרחקה מכלי ראשון שנמצא על האש.

אז מצאנו את כל האפשרויות. האם יש דעה שאומרת שלשים בכלי ראשון שלא על האש מותר לכתחילה? זה פשוט ר' יהודה במשנה שלנו; האם יש דעה שאומרת שזה איסור דרבנן? זה הירושלמי לפי ההסבר השני; האם יש דעה שאומרת שזה דאורייתא? לכאורה זה פשטות דברי ר' יהודה שאסור לשים דבר מבושל בכלי ראשון.

אז יש לנו את כל האפשרויות, ובירושלמי אפשר לראות את אותו עקרון גם בהלכות נוספות. אומר הירושלמי:

רבי יצחק בר גופתא בעא קומי רבי מנא עשה כן בשבת
חייב משום מבשל. עשה כן בבשר וחלב חייב משום
מבשל. א"ל כיי דמר ר' זעירא ואי זהו חלוט ברור כל
שהאור מהלך תחתיו.

(תלמוד ירושלמי מסכת שבת פרק ג הלכה ה)

פשטות הירושלמי, שרק דבר שנמצא על האש נחשב בישול גמור. וכך הירושלמי במעשרות פרק א הלכה ד:

אמר ליה כיי דאמר רבי זעירא איזו חלוט ברור כל
שהאור מהלך תחתיו וכא איזו תבשיל ברור כל שהאור
מהלך תחתיו.

(תלמוד ירושלמי מסכת מעשרות פרק א הלכה ד)

גם לעניין שבת, גם לעניין בשר וחלב, ההגדרה של בישול היא דבר שנמצא על האש, רק זה אסור מהתורה. לדבר הזה עוד נתייחס בעזרת ה'.

ג. רמב"ן – כלי ראשון אסור מדרבנן

הרמב"ן במסכת עבודה זרה, לקראת סוף המסכת, לומד כך מהירושלמי, ולדעתו כך הלכה – שבישול בכלי ראשון שהוסר מן האש אסור מדרבנן בלבד. עכשיו, תבינו, כל המחלוקת האלה הן מאוד משמעותיות בכל מיני ספקות, הרב עובדיה ועוד אחרים יודעים להשתמש בדברים האלה, זה מאוד משמעותי אם כלי ראשון שהוסר מן האש הוא דאורייתא או דרבנן.

הרמב"ן אומר שזה מדרבנן, הוא חושב שכך עולה גם מהגמרא בשבת מב: שאומרת שמותר לשים בשר שור בכלי ראשון שהוסר מן האש, ומהדברים שלו נראה שכל האיסור גם בתבלין הוא רק

לכתחילה, אבל אין שום איסור תורה אף פעם בכלי ראשון שהוסר מן האש, איסור בישול זה רק בכלי על האש.
הדבר הזה הוא גם דעתו של הפרי חדש, שאומר שכלי ראשון אסור מדרבנן בלבד, כל האיסור של תבלין הוא רק מדרבנן בלבד.

ד. ר"ן – מחלוקת בין הבבלי לירושלמי

הר"ן בשבת, מודפס בדפי הרי"ף, לא מסכים עם זה. הר"ן אומר שזו מחלוקת בבלי ירושלמי, לפי הירושלמי באמת אין איסור תורה בבישול בכלי ראשון, אבל לפי הבבלי יש איסור תורה בכלי ראשון אף אם הוסר מן האש, והלכה כדעת הבבלי. איך הר"ן יודע את זה? איך הר"ן יודע שלפי הבבלי יש חיוב על בישול בכלי ראשון שהוסר מן האש?

אז לכאורה, זו דעת תנא קמא שחולק על ר' יהודה. אמנם, במשנה לא מפורש שזה איסור תורה, לא כתוב שם 'חייב', אולי זה רק איסור דרבנן. הר"ן אומר שדעת הבבלי שכלי ראשון שהוסר מן האש אסור מהתורה. משם לא הכרחי לגמרי ללמוד. אבל כנראה הגמרא בשבת דף לט: שאומרת שחייבים חטאת על גלגול ביצה בצד מיחם. עכשיו, אתם זוכרים שראינו שיש מחלוקת האם המיחם הוא על האש או שלא על האש. מה הר"ן צריך להסביר לפי שיטתו? שהגמרא מדברת על מיחם שאינו על האש. הוא טוען שכלי ראשון שלא על האש הוא דאורייתא לפי הבבלי, והמקור הוא המיחם שלא על האש. מה חושב הר"ן בעניין מיחם? שבאמת המיחם הוא לא על האש.

אז יש לנו כאן מחלוקת בהבנת הבבלי האם מדובר על איסור דאורייתא או איסור דרבנן. איך הירושלמי יסביר את המשנה של גלגול ביצה? אז אפשרות אחת להגיד שהירושלמי יגיד שמדובר על מיחם שנמצא על האש. אמנם, זה עדיין לא לגמרי פשוט, כי הגמרא מביאה ראייה מקולייס האיספנין שהדחתן זו היא גמור

מלאכתן, שם מדובר על עירו, ועירו זה בוודאי לא אש, זה תולדות האש אולי, ויוצא שיש כאן לכאורה איסור דאורייתא, 'הדחתן זו היא גמור מלאכתן'. אז אפשרות אחת להסביר את זה, על פי החת"ם סופר, שיכול להיות שהכוונה איסור מדרבנן, שגם לגבי קולייס האיספנין, הדחתן זו היא גמור מלאכתן, זה איסור דרבנן. ואז אם אנחנו אומרים כך, אז עקרונית גם את הבבלי אפשר להסביר כך, שהמיחם נמצא על האש, והדחתן זו היא גמור מלאכתן זה איסור דרבנן, לא חייבים להגיד שזה דאורייתא.

אבל האמת שיש עוד אפשרות פשוטה יותר להסביר את הירושלמי, בביאור הלכה סימן שיח בסעיף ד, מביא את דעת הפרי מגדים, שיש מכה בפטיש באוכלים, והביאור הלכה חולק עליו ומוכיח מרש"י והראשונים בסוגיא שלנו, שהם כתבו על קולייס האיספנין שהחיוב הוא משום מבשל, ולא משום מכה בפטיש, ואין מכה בפטיש באוכלים. אבל הירושלמי בפרק ז הלכה ב, כותב שיש מכה בפטיש באוכלים. ולכן את הירושלמי אפשר להסביר שהאיסור הוא לא מדין מבשל, בקולייס האיספנין, אלא מדין מכה בפטיש באוכלים.

אז אם כך, הירושלמי אומר שזה דרבנן, הוא יכול להגיד שהמיחם הוסר מן האש, וכך הוא יכול להסתדר עם גלגול הביצה. ולגבי קולייס האיספנין, או שיגיד שלשפוך מים על קולייס האיספנין זה רק דרבנן, או שיגיד שלשפוך מים על קולייס האיספנין זה אסור לא משום מבשל אלא משום מכה בפטיש באוכלים.

אני אומר עכשיו את כל הדעות, ועוד רגע יהיה לנו פיצוץ. אחרי שנפרס את כל הדעות נראה שפתאום משהו לא מסתדר לנו פה.

ה. רמב"ם – בין כלי ראשון לתולדות האור

בואו נראה את דעת הרמב"ם. הרמב"ם כותב את הדין של כלי ראשון, של האילפס והקדרה שהעבירן מרותחים, לא בפרק ט שם

הוא מדבר על איסורי דאורייתא של בישול, אלא בפרק כב שפותח ברדיית הפת שאף על פי שאינה מלאכה אסרו אותה חכמים, ושם בהלכה ו' הוא מביא את הדין של כלי ראשון – "וכן קדרה רותחת אף על פי שהורידה מעל האש לא יתן לתוכה תבלין" (רמב"ם הלכות שבת פרק כב הלכה ו'). כלומר, משמע מכאן שכלי ראשון הוא איסור דרבנן בלבד. כך דייק בעל אגלי טל (אופה כג, ב) בדעת הרמב"ם. כך סובר גם ערוך השולחן (שיח, כ-כא) בדעת הרמב"ם.

הבעיה בדבר הזה, אם יוצא בדעת הרמב"ם שכלי ראשון הוא דרבנן, איך נסתדר עם זה שהרמב"ם בעצמו פסק בפרק ט שיש איסור דאורייתא בבישול בתולדות האור:

הנותן ביצה בצד המיחם בשביל שתתגלגל ונתגלגלה
חייב, שהמבשל בתולדת האור כמבשל באור עצמה, וכן
המדיח בחמין מליח הישן או קוליס האספנין והוא דג
דק ורך ביותר הרי זה חייב, שהדחתן בחמין זה הוא
גמור בשולן וכן כל כיוצא בהן.

(רמב"ם הלכות שבת פרק ט הלכה ב)

ועכשיו נתקענו. מסתבר שכלי ראשון שהוסר מן האש מבשל מדרבנן, כך עולה מדברי האגלי טל וערוך השולחן בפשטות דברי הרמב"ם. אבל בישול בתולדות האור אסור מן התורה! ועכשיו יש כאן משהו שמסבך אותנו, ולא ברור איך אנחנו יכולים להסתדר בדברי הרמב"ם. והדבר שלכאורה מוכרח בדברי הרמב"ם, שאין חפיפה בין כלי ראשון שהוסר מן האש לבין תולדות האור. שני הדברים האלו לא אותו דבר, לכלי ראשון שהוסר מן האש יש דין אחד, ולתולדות האור יש דין אחר. מה ההבדל? ומה החלוקה? אז בעזרת ה' יהיה לנו עוד שיעור על כלי ראשון, שידבר גם על החלוקה בין כלי ראשון לכלי שני, ושידבר על כלי ראשון שאין היד סולדת בו, ועל דברי הירושלמי, שולטת/לא שולטת. בזה אנחנו נסיים את כלי ראשון ונעבור לכלי שני.